

EGLĖ KLIMAITĖ-KETURAKIENĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

ANTANO BARANAUSKO KRIKŠČIONIŠKOJI TAUTINĖ SAVIMONĖ „AUŠROS“ KONTEKSTE

XIX a. vid. lietuvių katalikiškojo tautinio sąjūdžio simboliu laikytinas A.Baranausko asmenybės fenomenas, pagal dvasinę sanklodą artimas viduramžių krikščioniškajai kultūrai.

Straipsnyje į A.Baranausko kūrybos tekstus žvelgiama kaip į krikščioniškosios tautinės savimonės reiškimosi formą. Kūryboje A.Baranauskas išreiškė viduramžių kultūros religinę/filosofinę idėją, jog aukščiausia tiesa yra žmogaus sielos išganymas, todėl tautos likimas priklauso nuo Dievo valios ir pačios tautos dvasios stiprybės ir moralės. Tautinis atgimimas A.Baranausko buvo suvoktas kaip lietuvių valstiečio dvasinės kultūros ugdymas, paremtas Katalikų Bažnyčios vienybe. Lietuvybės dvasinis pagrindas – katalikybė.

A.Baranausko tekstuose tautinę tapatybę apima dvasinė tapatybė, funkcionuoja individo kaip bendruomeninės (tautos) būtybės samprata.

Lenkų ir lietuvių santykių kontekste A.Baranauskas atliko tarpininko funkciją, kuriai buvo svarbesnės krikščioniškojo dialogo paieškos (pamokslai, giesmės, Katalikų Bažnyčios ritualai), ugdančios lietuvių valstiečių krikščionišką bendrumo pojūtį per savitą estetinę savimonę.

Pasakytina, jog A.Baranausko katalikybės ir tautinės savimonės sąsają nulėmė carizmo vykdoma politika (rusifikacija, stačiatikybės platinimas) ir siekis stiprinti Katalikų Bažnyčios dvasinį pagrindą (kurį esant neigė kai kurie aušrininkai, pvz., J.Basanavičius).

Komplikuotus A.Baranausko santykius su „Aušros“ leidėjais, atsiribojimą nuo pasaulietinio laikraščio nulėmė katalikiškoji poeto nuostata, aušrininkų kūriniių vertinimo mitologizavimas, pagarbos stoka teksto autorystei.

Per krikščionišką kūrybos žodį A.Baranauskas įprasmino kitą tautinio sąmonėjimo kelią, ženklinantį lietuviybės ir katalikybės sutartį, nei „moderniosios“ tautinės ideologijos kūrėjai, tautinį atgimimą grindę mokslo pažangos idėjomis.

A.Baranauskui, kūryboje sujungusiam Dievą ir Tėvynę, tautinės vertybės buvo neatskiriamos nuo universaliųjų krikščioniškųjų: Meilės, Tikėjimo ir Vilties.

Lietuvių nūdienos istoriografijos diskurse (E.Aleksandravičius, A.Kulakauskas, S.Pivoras)¹ laikomasi nuostatos, jog atskiros tautinio reli-

¹ E.Aleksandravičius, A.Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 191; A.Kulakauskas, *Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą, Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 134; S.Pivoras, *Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto pagrindai XIX a. pirmoje pusėje, Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, Vilnius: Sietynas, 1993.

ginio sąjūdžio etapo nebūta, galima esą kalbėti apie atskirų kultūros asmenybių (M.Valančius, A.Baranauskas) įvairiopą ganytojišką veiklą, vertingą kultūros/literatūros istorijai. Teigiama, jog lietuvių katalikiškas tautinis sąjūdis XIX a. vid. vyko tik *religinio išgyvenimo* plotmėje, kurios simboliu laikytinas A.Baranausko asmenybės fenomenas. Sąjūdžio, V.Kavolio žodžiais tariant, amžiuje du lietuvių tautos iškiliasi vyskupai – M.Valančius ir A.Baranauskas – siekė lietuviybės ir katalikybės tapatumo bei harmonijos ir sykiu istorinės perspektyvos. Pirmąjį galėtume apibūdinti kaip veiksmo žmogų, kataliką švietėją, liaudies atstovą. A.Baranausko gyvenimo ir kūrybos tekstai byloja, jog tai būta mąstytojo, pasak M.Miškinio, *poeto mintytojo*², pasirinkusio kitą darbų lietuvių tautai kelią – per krikščionišką kūrybos žodį žadinti ir vienyti tautos bendruomenę, stiprinti kultūrinę savimonę per jos dvasinį/kultūrinį gyvenimą. Todėl iki šiolei neišvengiama tam tikro nesusipratimo dėl A.Baranausko tautinės savivokos, ypač kai bandoma paviršutiniškai operuoti „modernios“ tautinės ideologijos kūrėjų – aušrininkų deklaruotomis kategorijomis. Paminėtina, jog „naujos lietuviškosios visuomenės vizija negalėjo atsirasti be tautinės kultūrinės savimonės, tai pastaroji negalėjo kilti be poetinės savimonės, kurią įžiebė S.Daukantas ir A.Baranauskas“³.

A.Baranausko kūrybos tekstai rodo, jog didžiojo lietuvių poeto, tautos dvasios vedlio, poetinė savimonė implikavo krikščioniškosios tautinės/kultūrinės savimonės atsiradimą, kilusią iš asmeniškai problemiško ir visuomeniškai reikšmingo santykio. Straipsnyje siūlomas A.Baranausko tekstų skaitymo modelis – nuostata į kūrėjo diskursą kaip tam tikrą suvokimo formą, pagrįstą sąmoningumo kaitos ir idėjų istorijos požiūriu (tauta (bendruomenė)/individas, svetima/sava, praeitis/dabartis, Dievas/religija,). Į A.Baranausko tekstus žvelgiama kaip į *krikščioniškosios tautinės savimonės reiškimosi formą*, remiantis ir hermeneutinės filosofijos patirtimi, akcentuojant individo, istorinės ir baigtinės būtybės, savimonės netiesioginį principą, kai, pasak P.Ricouero, „konkretus cogito, reali, gyvenanti ir veikianti savimonė gali būti atskleista tik aplinkiniu būdu – per gyvenimo dokumentų, kuriuose užfiksuota jo egzistencija, interpretaciją“⁴.

Viena vertus, literatūros tekstas, sukurtas autoriaus, atveria idėjų interpretacijas, kūrinyje glūdinčias nuostatas literatūrinės ir referencinės tikrovės atžvilgiu; kita vertus, tam tikras kūrėjo žodžių pasirinkimas lemia ir tam tikrą požiūrį – pasirenkama tam tikra mentalinė struktūra, per kurią regimas pasaulis.

² M.Miškinis, *Lietuvių literatūra*, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 272.

³ M.Jonaitis, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994, p.50.

⁴ A.Sverdiolas, *Savimonės ir istorijos santykis hermeneutinėje filosofijoje, Žmogus ir istorija*, Vilnius, 1984, p. 62.

A.Baranausko tautinės savimonės pradžia, savita jos reikšimosi forma laikytinas kūrėjo dienoraštis (1853–1856), paženklintas romantizmo poetikos ženklų, kur jaunos, valingos asmenybės pasirinkta krikščioniškoji askezė derinama su romantine pasaulėjauta (ilgesiu, svajonėmis, troškimais, „primenančiais gamtą, Dievą, tikėjimą, meilę, viltį, amžinybę, atpildą ir bausmę“⁵), postuluojama poeto romantiko egzistencijos samprata apie laimę, kurios žemėje nėra, ji, pasak A.Baranausko, esti „tik pačioje vaizduotėje“, „gyvenimas šioje žemėje tėra tik sapnas ir vilionė“⁶.

Intensyvios savistabos lenkų kalba parašytame A.Baranausko dienoraštyje aptinkame autoriaus pateiktas maldeles „žemaitiškai“ ir jo reikšmingą ištartį („kad atminčiau, jog esu lietuvis, ir mano tėvai meldžiasi šia kalba, ir taip pat, kad neturėčiau neapykantos kalbai, gimtajam kraštui ir tuo pačiu sau“⁷), išreiškiančią XIX a. bilingvistinę kultūrinę tradiciją⁸, istoriškai susijusią su LDK daugiakultūrinio žmogaus identitetu, turėjusį keliapakopį tapatybės jausmą⁹; ir sykiu žyminčią „lietuvio – kataliko“ sąvoką. Dvisluoksnės kultūrinės tradicijos kontekste (nemaža dalis XIX a. vid. rašytojų dar tebėra dvikalbiai, pvz., K.Praniaskaitė, E.J.Daukša, S.Valiūnas), kai XIX a. vid. kūrybinis bilingvizmas buvo natūralus gyvenimiškos dvikalbystės padarinys (lenkiškai dienoraščius rašė ir susirašinėjo D.Poška, netgi S.Daukantas, M.Valančius, A.Baranauskas net laiškus tėvams rašydavo lenkų k.), dienoraštyje užfiksuoti A.Baranausko tautinės savimonės ženklai yra reikšmingas faktas paties A.Baranausko tautinio sąmonėjimo kelyje, tai dvasios vyksmas savimonės lygmenyje¹⁰. Įdomu tai, jog A.Baranausko gyvenimo ir kūrybos tekstų priklausomybė XIX a. bilingvistinei kultūrinei tradicijai nelėmė kūrėjo keliapakopio tapatybės jausmo. A.Jakšto-A.Dambrausko prisiminimuose apie vysk. A.Baranauską šmėkštelėjo pastebėjimas, jog dvisluoksnė elito formulė „gente Lituani, natione Poloni“ vyskupui buvo nesusipratimas: „jei aš gimiau lietuviu, tai juo ir lieku. Nematau, kuriuo būdu galėtų lenkystė mano asmeniui prilipti“¹¹. Tautybė A.Baranausko interpretuota kaip prigimtine teisė.

A.Baranausko asmenybė, persmelkta romantinės pozityvizmo pasaulėjautos, išsiskleidusios dienoraštyje (1853–1856), pagal dvasinę san-

⁵ A.Baranauskas, *Rinktinė*. Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 291.

⁶ Ten pat, p. 284.

⁷ Ten pat, p. 288.

⁸ S.Pivoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*, Kaunas: VDU leidykla, 2000, p.107.

⁹ Darbai ir dienos, 9 (18). K., VDU, 1999, p. 14.

¹⁰ Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 1. Vilnius: Sietynas, 1990, p.132.

¹¹ A.Jakštas-Dambrauskas, Atsiminimai apie vysk. A.Baranauską, *Naujoji Romuva*, 1995, Nr. 9, p. 200.

klodą artima viduramžių krikščioniškajai kultūrai, kurios patirtimi rėmėsi romantizmo poetika. Kūrėjo dvasininko gyvenimas pagal Šventojo Rašto tiesą ir krikščioniškoji askezė, propaguojama tiek gyvenime (J.Totoraitis prisiminė: „Savo gyvenime buvo jis labai griežtas ir sau, ir kitiems. Bažnyčios nustatytą drausmę ir tvarką jis pats uoliai visur vykdė ir reikalavo to iš kitų“¹²), tiek ir kūryboje (poemos „Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva“, „Kelonie Petaburkan“, „Diewo Rikszte ir malone“, bažnytinės giesmės), rūpestis žmogaus dvasios reikalais – viduramžių kultūros žmogaus konstanta¹³. Seinų vyskupystės tarpsnis byloja apie A.Baranausko propaguatą krikščioniškų ritualizuotų iškilmių būtinybę, laikantis privalomų ritualinių tekstų, o tai yra artima viduramžių krikščioniškų religinių iškilmių ritualų sampratai¹⁴.

A.Baranausko bažnytinių giesmių rašymas „prastiems žmoneliams“, atėjęs iš viduramžių, reiškė sykiu ir dvasinio gyvenimo, emocinio pakilumo, estetinio išgyvenimo, ir tautinio bendrumo, solidarumo formą. XIX a. vid. „waikelam“, „prastam žmoneliui“ Katalikų Bažnyčia ir su ja susiję estetizuoti ritualai atliko vieną svarbiausių dvasinio gyvenimo funkcijų. Krikščioniškajai teologijai yra svarbus bendruomenės aspektas, suprantamas kaip „dialogas, santykis kaip tolygi pirminė būties forma <...>, kur asmuo iš viso egzistuoja kaip santykinumas“¹⁵. Galima teigti, jog A.Baranausko sakyti lenkų ir lietuvių kalbomis pamokslai, bendravimas su žmonėmis, jo bažnytinės giesmės – tai *krikščioniškojo dialogo*¹⁶, kaip pirminės būties formos, paieškos – ne tik žadino liaudies tautinę savivoką, bet visų pirma ugdė *krikščionišką bendrumo pojūtį per savitą estetinę savimone*, kurią implikavo bažnytinių iškilmių estetika ir patetika. Pasak V.Kavolio, „bažnyčia kaip vizualinis menas kaimiečiams lietuviams turbūt daugiau reiškė negu bažnyčia kaip pamokslas: liaudies kūryboje tik vizualiniai katalikybės aspektai sulaukė atgarsio“¹⁷.

Kalbant apie A.Baranausko biografijos ir kūrybos tekstus, tebeegzistuoja gyva tradicija akcentuoti visai XIX a. literatūros/kultūros istorijai būdingą dvasininko-kūrėjo (A.Srazdas, S.Valiūnas, L.Jucevičius) priešpriešą, lėmusią tų tekstų pobūdį, rašoma apie „gaivališko prieštaravimo“¹⁸ kupiną asmenybės konfliktą, paremtą polifoniniu menininko gy-

¹² J.V.Totoraitis, Vysk. A.Baranauskas Seinų vyskupijoje, *Naujoji Romuva*, 1/52 (19), p. 202.

¹³ A.Gurevičius, *Viduramžių kultūros kategorijos*, Vilnius: Mintis, 1989.

¹⁴ J.V.Totoraitis, Vysk. A.Baranauskas., p. 202–204.

¹⁵ J.Ratzinger, *Krikščionybės įvadas*, Vilnius, 1991, p.107

¹⁶ Ten pat, p. 107.

¹⁷ V.Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, p. 220.

¹⁸ J.Ambrazevičius, A.Baranauskas – prieštaravimo žmogus ir poetas, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 9, p. 205.

venimu. Prisimintina, jog kiekviena asmenybė kontroversiška, tik skiriasi jos išgyvenimų įtampos laukas, todėl vertėtų kiekvienu atveju konkrečiai analizuoti, kokį poveikį kūrėjui turėjo kunigo-poeto sankirta.

A.Baranausko „kunigystės priederme“ ir poeziją sutaikė visaapimanči krikščioniškosios dvasios idėja, išsiskleidusi poeto gyvenimo ir kūrybos tekstuose („Dainu dainelę“, „Pasikalbėjimas giesminiko su Lietuva“, „Kelonie Petaburkan“, „Dievo Rikszte ir malone“, religinės giesmės „Artoju giesmes szwintos“).

Priešingai nei romantikai, A.Baranauskas meno nepavertė religija: kūryboje išreiškė viduramžių kultūros idėją, jog aukščiausias gėris ir tiesa yra *žmogaus sielos išganymas*. A.Baranausko tekstų subjektas – mediu-mas, dievobaimingas, trokštantis Dievo malonės („loskos“), pripažįstantis Dievo „prova“, krikščioniškosios tradicijos saugotojas ir perteikėjas, ženklinantis romantiškojo pozityvizmo ir krikščioniškojo viduramžiško tradicionalizmo sankirtą. Tai ypač ryšku poemoje „Pasikalbėjimas giesminiko su Lietuva“ (1859, Peterburgas). Būtent šioje poemoje A.Baranauskas įkūnijo ne retorinio pokalbio su savimi monologą, bet poetiniu gyvu žodžiu įprasmino *dviejų skirtingų tautos atgimimo sampratų dialogą*, ženklinantį *krikščionišką viduramžišką tradicionalizmą* (ši atstovauja autoriaus „aš“, Lietuvos balsas, sutapęs su Katalikų Bažnyčios pozicija) ir *romantiškąją pozityvistinę programą*, kurią išsako romantiko poeto – giesminyko balsas. Filosofinę minėtos poemos interpretaciją, išreiškusią krikščioniškosios ideologijos postulatus, yra pateikęs A.Maceina, akcentavęs poeto ir tautos ontologinę sąsają. Panašiai kaip M.Heidegeris, darbe „Helderlynas ir poezijos esmė“ teigęs, jog poezijos esmė yra būtis tarp mistiškosios dieviškos žinios ir „tautos balso dėsnių“¹⁹, A.Maceina rašė, jog „poetas saugo dievų pėdsakus ne tik apskritai žmogiškoje egzistencijoje, bet ir savo tautos gyvenime“²⁰.

Poemoje „Pasikalbėjimas giesminiko su Lietuva“, parašytoje retori-ne dialogo forma, A.Baranauskas įvardijo penkis tautos atgimimo kelius: 1) romanti-nį – tai romantiko poeto – giesminyko siekis atgaivinti „aukso amžiaus“ mitą („Prikelsiu senobe isz amžino miego, / Atgaivinsiu dvasias, kaulus isz senelu kapo <...> / Ir sugrisz mum laime, Dewulys leme, / Ir bus rami, kaip senobej, musū brungi žeme“²¹); 2) švietėjišką pozityvistinį, deklaruojantį pažangos idėją ir absoliučią mokslo galią: „Wiso swieto mokslus letuwjom paduosiu: / Letuwnikai žmones bus wisi gal-

¹⁹ M.Heidegeris, Helderlynas ir poezijos esmė, *Veidai*, 1988, Vilnius, 1989, p. 262.

²⁰ A.Maceina, Laiškai rašytojams (2). Apie poetą tautos akivaizdoje, *Aidai*, 1952, Nr. 10, p. 455.

²¹ A.Baranauskas, Raštai, t. 1, Poezija, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 248.

woczais: / Wisom swietui visuos mokslos eis kelo wadzotū²²; 3) materialistinės gerovės; 4) neribotos laisvės kelias ir 5) krikščioniškos meilės kelias, sujungęs Dievą ir Tėvynę: „Tu natrokszk, waikeli, žemej daugiau nieko, Tiktai Dwasios, tiktai meiles (...)”²³.

Iš visos A.Baranausko kūrybos, ypač iš poemos „Pasikalbėjimas giesminiko su Lietuva“ išsiskleidžia esminė A.Baranausko krikščioniškosios tautinės savimonės nuostata: lietuvių tauta negali atgimti be dvasios atgimimo. Tautinis atgimimas A.Baranausko pirmiausia buvo suvoktas kaip „prastų žmonelių“ dvasinės ir dorovinės kultūros puoselėjimas. Su krikščioniškosios artimo meilės (dvasios sinonimas) imperatyvu siejama tautos dvasios stiprybė, jos galimybė iškęsti, tautos vienybė ir jos „viežlyvystė“ (dorovinė kultūra), kuriamas romantinis laimingo gyvenimo mitas, išreikštas bibrine retorika: „Wisi prispaudimai ragesis kaip dulce: <...> / Ir sudrabes wisos lietuvnikū szirdys, / Kaip waszkines atokaitoj wenyben suslydys. <...> bet bus szirdy Diewas, / Wisuos darbuos wiežlyvyste, wisoj žemej laime”²⁴. Poemoje autoriaus „aš“ balsas, sutapęs su Lietuvos balsu, atstovaujantis Katalikų Bažnyčiai, kviečia „prastus žmoneles“ eiti Kristaus, įkūnijusio Meilės idėją, keliu. „Pasikalbėjime giesminiko su Lietuva“ retorine dialogo forma varijuojama Kristaus žodžių tema: „Aš esu kelias, tiesa ir gyvenimas“ (Jn 4, 6). A.Baranauskui tautos atgimimas – tai Meilės kelias, tiesos nušviestas kelias, vedantis į tautos gyvenimą. Taip į programiniame kūrinyje „Dainu dainelę“ keltą retorinį klausimą: „Bet koks mums žodis tiesą parodis, / Koks kelawedys wes kelą?”²⁵ atsakoma poemoje „Pasikalbėjimas giesminiko su Lietuva“, kur poeto misija – būti tautos dvasios keliavedžiu, „Letuwnikus vest Szwinton Baznyczon”²⁶, kad „dwasia nenupultu“. Poetas, A.Baranausko supratimu, yra ne savo valios reiškėjas, bet visų pirma lietuvių bendruomenės kaip kolektyvinio individo dvasios vedlys.

Poemoje „Pasikalbėjimas giesminiko su Lietuva“ A.Baranauskas kalba ne tik kaip dvasininkas, bet ir kaip „poetas mintytojas“, nes krikščioniškąją artimo meilės idėją interpretuoja kaip *visuotinės žmogiškosios egzistencijos pagrindą*, tai ne vien tik siūlomas kelias tautai iškęsti „bėdas ir vargus“, bet ir ontologinė galimybė žmogaus kataliko būti su kitu. Krikščioniškosios meilės idėja yra katalikiškos bendruomenės būties forma, pagrįsta dialogu. Šventosios Dvasios, krikščioniškos meilės imperatyvas, išreikšti per maldą – krikščioniškos būties pagrindą, A.Baranausko

²² Ten pat, p. 249–250.

²³ A.Baranauskas, Raštai, t. 1, p. 253.

²⁴ Ten pat, p. 253.

²⁵ Ten pat, p. 160.

²⁶ A.Baranauskas, Raštai, t. 1, Poezija, p. 247.

supratimu, tampa meditaciniu socialinio bendrumo išgyvenimu ir esmi- niu pamatu vienyti katalikiškąją bendruomenę, nes „tautinė savimonė yra tautos kaip sutelktinio individo prielaida“²⁷. Tautinio bendrumo jaus- mas, A.Baranausko tekstuose dažnai įvardytas kolektyvinio individo „mes“ asmeniniu įvardžiu, išugdomas iš katalikiškojo bendruomenišku- mo, poemose reiškiamo bibrline retorika.

Tęsiant individo/bendruomenės idėjų interpretaciją, pasakytina, jog A.Baranausko krikščioniškoje poetinėje savivokoje nėra akivaizdžios in- divido/bendruomenės perskyros, išsikristalizavusios tik XIX a. pab.– XX a. pradžios kūryboje. Krikščioniškoji mitologinė sąmonė neįžvelgia determinuoto individo – bendruomenės išskyrimo, labiau pabrėžia kata- likiškojo bendruomeniškumo aspektą, kur asmuo suvokiamas pirmiausia kaip kolektyvo narys, bendruomenės prado reiškėjas.

Vėliau aušrininkų tekstuose, kaip ir A.Baranausko XIX a. vid. kūry- boje, subjekto individualumas, jo tapatybė tiesiogiai siejama su tautos ta- patybe, suvokiančios savo išskirtinumą, atsisakiusią daugiakultūrinio LDK žmogaus identiteto jausmo: „Mes ne lenkai, ne maskoliai / ne vo- kiečiai, ne totoriai: / Mes lietuviai ligi šiolei“, – rašė J.Miliauskas-Miglo- vara. Kultūrinės tradicijos atmintis byloja, jog tiek A.Baranausko, tiek aušrininkų tekstuose funkcionuoja individo kaip bendruomeninės (tau- tos) būtybės samprata. Silpnoką asmens individualumo paraišką XIX a. vid. ir XIX a. pab. lietuvių literatūroje skatino daugelis veiksmų, pirmiau- sia XIX a. lietuvių literatūros nuolatinė „tautos ginties“ situacija, konsoli- duojančios bendros idėjos, įgijusios *sacrum* reikšmę ir absorbavusios as- meniškumą: A.Baranausko atveju – katalikybės ir lietuviybės sutartis, aušrininkų – rūpestis dėl „tėvyniškumo“. Tik A.Baranausko skelbtą dva- sios tarnystės principą aušrininkų tekstuose pakeitė visuomenės tarnys- tės principas.

Kalbant apie poeto krikščioniškosios tautinės savimonės reiškimosi formas, natūraliai kyla klausimas, kodėl XIX a. lenkiškojo „mesianizmo“ kontekste, kai lenkiškumas smelkėsi į dvarą, mokyklą, bažnyčią, A.Ba- ranauskas taip intensyviai gyvenimo ir kūrybos tekstuose akcentavo katali- kybės ir tautinės savimonės sąsają. Poemų tekstai siūlo keletą atsakymų.

1) Neigiama nuostata carinės Rusijos – pagrindinio priešo, kitatikio, brukusio svetimą tikėjimą ir kalbą, atžvilgiu ypač akivaizdžiai vaizduoja- ma poemoje „Kelonie Petaburkan“ (1858–1859), kurią galėtume traktuoti kaip kelionės dienoraštį, atveriantį Lietuvos likimo poetinį apmąstymą. Čia A.Baranauskas pateikia hiperbolizuotą neigiamą kitatikės bendrake- leivės įvaizdį („Mano maskauka tukstunti prajewu/ Apsokie apie szoli

²⁷ Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 1, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 37.

sawo Tewu <...> Beria tik beria, net jej sejles tiksza“²⁸), ženklinantį autorius „aš“ reiškiamą neapykantą carinei Rusijai, kurios „šviesa kruvina ir juoda“. Poemose „Kelonie Petaburkan“, „Diewo Rikszte ir malone“ nuolat vartojami žodžiai „Maskolija“, „maskolius“, „maskoliai“ rodo neigiamą A.Baranausko požiūrį į carinės Rusijos vykdomą politiką. „Savotiška neapykantos Rusijos valdžiai koncentruota išraiška buvo žodis „maskolius“ (moskol). Kažkada įvardijęs Maskvos valstybės gyventoją, vėliau jis tapo neigiamą atspalvį turinčiu ruso pavadinimu“²⁹.

2) Carizmo vykdomos politikos, rusifikacijos, stačiatikybės platinimo kontekste A.Baranauskui, tautos likimą siejusiam su katalikybės stiprėjimu, buvo svarbu *Katalikų Bažnyčios vienybė*. Poemoje „Kelonie Petaburkan“ pabrėžiama A.Baranausko poetinė mintis, teigianti, jog *katalikybė, vienintelė tikra ir teisinga, į lietuvių tautos ir jos narių sielos išganymą vedanti religija*.

Tautos dvasininkas per kūrybos žodį (poemose „Pasikalbėjime giesminįko su Lietuva“, „Kelonie Petaburkan“, „Diewo Rikszte ir malone“) stiprino Katalikų Bažnyčios pretenzijas į vienvaldį ir nedalomą viešpatavimą lietuvio valstiečio – „vaikelio“, „prastų žmonelių“, dvasinį gyvenimą. A.Baranausko krikščioniškoje tautinėje savivokoje atsiranda griežta stačiatikybės/katalikybės opozicija, rodanti pastarosios ypatumus: ji esanti nuo paties Dievo malonės skirta išgelbėti lietuvių tautą. Stačiatikybė, susijusi su maskolių valdžia, pasak A.Baranausko, rodo „Dievo provos“ (Dievo tvarkos) žemėj laužymą, „wieros pražuvimą“, su kuria siejamas ir tautos moralinis nuopuolis. Poemos „Pasikalbėjimas giesminįko su Lietuva“, „Kelonie Petaburkan“ rodo kultūrinę atmintį – pratęsiama donelaitiška tradicija: Baranauskas *tautos nelaimės kildina iš „prastų žmonių“ moralinio nuopuolio: dievobaimingumo praradimo, su kuriuo susijęs senolių papročių, tradicijų nepaisymas, naujų rūbų madų vaikymasis*.

Tautos likimas, A.Baranausko interpretuotas viduramžių krikščioniškosios kultūros kategorijomis, suprastas kaip sielos išganymas ir *nulemtas Dievo valios* ir Jo malonės „susmylėjimo“ (gailestingumo) (poemos „Kelonie Petaburkan“, „Diewo Rikszte ir malone“): „laisvė viduramžių kultūroje suprantama kaip Dievo prerogatyva“³⁰. Dievobaimingumas, ištikimybė „Dievo provai“, tarnystė Dievui laikytinos didžiausiomis kolektyvinio individo vertybėmis. A.Baranausko poetinėje teologinėje plotmėje interpretuojamos sąvokos „laisvė“, „tarnavimas“, „ištikimybė“, kaip ir viduramžių kultūroje, suartėja ir pereina viena į kitą. Poeto dvasininko nuolat akcentuojamas „prastų žmonių“ dievobaimingumas poemose

²⁸ A.Baranauskas, Raštai, t. 1, p. 215.

²⁹ Z.Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas: VDU, 1998, p.174.

³⁰ A.Gurevičius, *Viduramžių kultūros kategorijos*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 173.

nurodo religinį žmogaus santykį su tikrove, su konkrečia situacija, nuo kurios jis neatsiejamas („kas mete laimes iszmokys baimės / Ir szwentos Dewo malonės“³¹). Baranauskui dievobaimingumas kyla iš pačios Dievo nesuvokiamybės, peržengiančios bet kokią teksto plotmę.

3) A.Baranauskas, kitaip nei vėliau aušrininkai, *tautos likimą* ir jos atgimimą *siejo* vis dėlto ne tiek su išorine galia (politine krašto situacija, nulėmta istorijos aplinkybių), kiek su *vidine galia*, kaip minėjome, su katalikybės pozicijų stiprinimu, kilusiu iš poeto dvasininko vidinio poreikio sumažinti esamą atotrūkį tarp katalikybės ir tautiškumo, ieškoti šios sąsajos dvasinio pagrindo. Kultūrinės atminties tradicija liudija, jog „valenrodizmo“ koncepcija irgi įprasmino „vidinės galios“ motyvą, aptinkamą A.Mickevičiaus poemos „Konradas Valenrodas“ pratarmėje, kur viena iš LDK sunykimo priežasčių įvardyta kaip „vidinės galios“ stoka, „kuri būtų siejusi ir gaivinusi skirtingas jos dalis“³².

Vėliau, „Auszros“ galdynėje, J.Basanavičius atmetė krikščionybės plėtros dvasinį pagrindą, motyvuodamas tuo, jog ji svetima lietuvių kultūrai, nes neprigijo kaip gyvas pavidalas: „<...> krikščioniška tikybė <...> pas mus platindamasi turėjo tankiai atsiremti ant senoviškos (pagoniškos) tikybės pamatų ir įpročių genties, nes tokiu tik būdu lengviau buvo galima naują tikybę įvesti“³³. Aušrininkas K.Sakalauskas-Vanagėlis yra rašęs, jog XIX a. pab., „Auszros“ galdynėje lietuviai (XVI a. M.Mažvydas „Katekizme“ yra išsakęs tą patį rūpestį) buvo menki katalikai: „Lietuviai reikaluose tikėjimo par vartojimą lenkiškos kalbos maldose neišpasakytai yra tamsūs <...> nežino, kad yra vienas Dievas ir kad dūšė žmogaus nemirštanti <...> Tik paviršutiniškai jie yra krikščionys, o iš pamato dar stabmeldžiais (pagonais) liekti“³⁴.

A.Baranausko asmeninę iniciatyvą, matyt, lėmė siekis kelti valstiečių tautinę savivoką, ugdyti sąmoningumą per jiems artimą ir suprantamą dvasios sritį – katalikų tikėjimą. XIX a. vid. A.Baranausko poemoje „Kelonie Petaburkan“ tautos bendruomeniškumo ir egzistencijos pagrindu laikoma katalikybė, priešingai nei XVI a. M.Daukša ar XIX a. pab. aušrininkai tautos būties pagrindu laikę kalbą. A.Baranauskui lietuvių kalba kaip prigimtinei individo duotybei neatsiejama nuo katalikų tikėjimo.

Poetui „mintytojui“, tautos dvasios keliavedžiui, per meninį žodį ugdytą „prastų žmonių“ tautinį sąmoningumą, kaip vėliau ir patiems „Auszros“ kūrėjams, pirmiausia rūpėjo *dvasinė tapatybė, implikuojanti tautinę*.

³¹ A.Baranauskas, Raštai, t. 1, p. 160.

³² A.Mickevičius, *Lyrika. Baladės. Poemos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 241–242.

³³ *Aušra*, 1884, Nr. 5/6, p. 195.

³⁴ *Aušra*, 1883, Nr. 5, p.148.

Lenkų ir lietuvių santykių kontekste A.Baranausko asmuo daugeliu atvejų atliko *mediacinę funkciją*, kuriai buvo svarbiau ne sava/svetima opozicija, aktuali nacionalizmo formavimuisi, bet žmogaus dvasios tobulėjimo kelias, dienoraštyje įvardytas kaip *krikščioniškojo nuolankumo, santarvės ir pagarbos principas*: „Su niekuo, nei su kolega, nei kuo kitu bet kokio luomo neįsivelti į vaidus, kantriai pakesti kito nemandagų žodį <...> stengtis savo paslaugomis įsigyti visų pagarbą“³⁵, poemose „Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva“ išreikštas krikščioniškos artimo meilės imperatyvu, „Kelonie Petaburkan“, „Dievo Rikszte ir malone“ žymintis *dievobaimingumą, Dievo ir žmogaus transcendentinę sutartį*, gyvenimo tekste pasireiškęs kaip lygiaverčių abiejų kalbų vartojimas, pvz., bažnyčioje pamaldų sakymas lenkų ir lietuvių kalbomis. Būtent „Pasikalbėjime giesmininko su Lietuva“, pasak J.Girdzijausko, lietuvių tautos atgimimą, jos kelią į Laimės žiburį A.Baranauskas suprato kaip tautinės Bažnyčios kelią, kuri ragino mylėti „Dievą ir Tėvynę, kovoti su savo priešais krikščių doroviniais keliais“³⁶.

Mąstant apie A.Baranausko vietą tautinio atgimimo istorijos kontekste, neįmanoma išvengti poeto ir „Auszros“ kūrėjų gyvenimiškų ir kūrybiškų sąsajų analizės. Kultūrinės tradicijos atmintis liudija, jog A.Baranausko kultūrinės vaizduotės poetinę patirtį perėmė ir kaip naują poetinę stilišką įtvirtino „Auszros gadynės“ kūrėjai. A.Baranausko gimtinė, „Lietuvos Anykšta“, interpretuota kaip dvasiškai ir geografiškai artimas kraštovaizdis, poetų aušrininkų (išskyrus J.Miglovaros poeziją) transformuota į nekonkretizuotą, abstraktų „tėvyniškumą“. A.Baranausko kūrybinio autoriteto netiesioginį veikimą įrodo literatūrinės formos kaip poetinio dialogo įsitvirtinimas, poetų aušrininkų Lietuvos „aukso amžiaus“ mito poetizacija, praeities/ateities priešprieša, Lietuvos–Motinos poetinė paralelė. Kita vertus, pasakytina, jog lietuvių tautos praeitis A.Baranausko vertinta prieštarigai: analogiškai aušrininkams, kaip ir visai XIX a. lietuvių literatūrai, būdinga tendencija, poetizuojamas Lietuvos „aukso amžiaus“ mitas, kita vertus, pateikiama „aukso amžiaus“ demitologizacija. Kodėl A.Baranauskas toks nenuoseklus? Atsakymo vertėtų ieškoti pačiuose jo kūrybos tekstuose. Manytume, jog A.Baranauskui, kūrėjui, praeities mitologizavimas atliko estetinę funkciją, t. y. panašiai kaip ir S.Daukantui, pasitelkiant pasakojimo retorikos galimybes (vartojant antitezę, hiperbolę) buvo siekiama sukurti įspūdingą estetinį tėvynės vaizdinį.

Komplikuotus A.Baranausko santykius su „Auszros“ leidėjais, atsiribojimą nuo pasaulietinio laikraščio nulėmė ne vien tik katalikiškoji poeto

³⁵ A.Baranauskas, Raštai, t. 1, p. 287.

³⁶ J.Girdzijauskas, Tai skambink, Varpe!, *Atgimimas*, 1989, Nr. 3, p. 4.

pozicija (anie leidėjai krypo į pagonybę), bet ir kūrėjo pagarba tradicijos autoritetui, istorinei tiesai ir aušrininkų (leidėjų) akivaizdus nedėmesingumas poeto teksto autorystei. Iš A.Baranausko laiško laikraščio „Kraį“ redakcijai matyti, jog poetas, tautos dvasios vedlys, ypatingą dėmesį skyręs ne tik eilėraščio turiniui, bet ir jo formai: „Auszros“ leidėjams netiktų kitų autorių nespausdintus kūrinius publikuoti be autoriaus leidimo, jei ne dėl pagarbos autorių teisėms, tai bent dėl teksto tikslumo, kadangi ritminė eilių struktūra ir gero rimo reikalavimai glaudžiai siejasi su tarmės ypatybėmis ir reikalauja tikslios rašybos“³⁷.

Santūrią A.Baranausko nuostatą „Auszros“ atžvilgiu lėmė ir viename numeryje pasirodęs romantikų (Kraševskio „Vitolio raudos“) kūrinių vertinimo paviršutiniškumas ir mitologizavimas. Pasak A.Baranausko, Kraševskio „Vitolio raudos“ gretinimas su „Odiseja“, „Iliada“, „Eneida“ ir net su „Evangelija lyginimas apysakos, kurią sukūrė mitologija besiremianti vaizduotė ir supynė su pagoniškais pasakojimais, žeidžia krikščionių religinius jausmus“³⁸. Minėtame laiške kalbėdamas apie S.Daukanto raštus A.Baranauskas su mokslininkui būdinga išvalga kritikuoja „Auszros“ leidėjų apriorinius vertinimo stereotipus, jog S.Daukantas vartojęs liaudies kalbą. Įdomu, jog XX a. istorijos mokslas pagrindė A.Baranausko požiūrį į S.Daukantą kaip istoriką eruditą, kuris raštų paskirtį liaudžiai suprato ne tiesiogiai, paraidžiui (t.y. ne konkrečiam žmogui), o kaip ontologinį principą³⁹.

Analizuojant A.Baranausko ir „Auszros“ leidėjų santykius, reikėtų pabrėžti, jog tautinio sąmonėjimo kelių perskyrą nulėmė skirtinga ideologija. A.Baranauskas dar poemoje „Pasikalbėjimas giesminįko su Lietuva“ netiesiogiai oponavo švietėjų ideologijai, teigdamas mokslo negalią, jog racionalus protas turi savo ribą, žmogaus pažinimas dalinis, „bo išmintis – Dievas“.

Aušrininkų skelbta dvasiškoji šviesa (žr. „Auszros“ *Priekalba*: „kūniško maisto nestokodami, pirmučiausiai turime rūpintis apie dvasišką šviesą“), pagrįsta „apšvaistos“ programa buvo priešinga A.Baranausko krikščioniškai/filosofinei nuostatai, jog mokslas negali išganyti žmogaus sielos. Baranauskas lietuvių dorovinę kultūrą, „viežlybystę“ tapatinė su katalikų tikėjimu. Švietėjams aušrininkams „apšvaista“ buvo atrama nuo „doriško ir medegiško nuopuolio“, dorovinės kultūros ugdymas neatskiriamas nuo švietimo. Aušrininkai tautinį atgimimą siejo su švietimu, siekdami plėtoti lietuvių dorovinę kultūrą mokslo pagrindu.

³⁷ A.Baranauskas, *Literatūra ir kalba*, t. 19, Vilnius: Vaga, 1986, p. 251.

³⁸ Ten pat, p. 251–252.

³⁹ S.Pivoras, Vargo pelė, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5, Vilnius: Sietynas, 1993, p. 74.

J.Šliūpas rašė: „Laikas už tai doros mokslą paremti ant kito mokslo, o nebe bažnytiško“⁴⁰. K.Sakalauskas- Vanagėlis („Mokslas, šviesa, liuositybė, – be jo nėra nieko; / Plėskim mokslą tarp Lietuvių, – Nesgailekim vėko“⁴¹) poetiniu žodžiu išsakė esmines aušrininkų švietėjų vertybes. Straipsnyje „Tikrasis ieškinyš tėvyniškumo“ J.Šliūpas tėvynės idealą siejo su kultūros pažanga.

Reikšminga, jog lietuvių tautinio sąmoningumo kelyje, kur daugeliu atvejų reiškėsi kultūros bajoriškos formos, A.Baranauskas į kultūros/istorijos sceną atvedė naują istorijos subjektą – „prastus žmonelius“, lietuvius valstiečius, su jų sielos išganymu, dvasios atgimimu siejo tautinę savimonę („Sztai dena auszta, naktis iszlauzta / Niksta terp prastu žmonelu“⁴²), katalikiškos bendruomenės solidarumą: „Draugien Szwintejs pajautimejs pinamems lyg gijom / Tikim milim wilames, delto Tau nebijom“⁴³. Vėliau aušrininkai deklaruos romantikų istoriografinę idėją, jog istorijos subjektas yra tauta, kolektyvinis individas. A.Baranauskas, būdamas lietuvių valstiečių dvasininkas, suvokė, jog valstiečių tautinio mentaliteto apraiškos dar gana silpnos. Poemoje „Diewo Rikszte ir malone“ „prastų žmonių“ tautinė savivoka siejama su metaforiškai įvardytu istorinės vaikystės amžiumi „kojoku“: „Sudužesma Diewo malonej ir bojmej: / Ir mum isz stojoko isztrouks Ponas Diewas“⁴⁴. S.Pivoro teigimu, XVIII a. pab. ir iki pat XIX a. pab. negalima kalbėti apie lietuvių valstiečių tautinę savimonę, nes valstietis dar nesuvokė savo asmeniškumo: laisvė valstiečio buvo tapatinama su dalia, likimu, kuri priklauso nuo luomo⁴⁵. Todėl A.Baranauskui reikėjo ir rūpėjo atrasti artimą kelią – Tautinės bažnyčios – į lietuvių tautos pabudimą: dvasinis lietuvių pagrindas buvo susietas su katalikybe, tautines vertybes poetas, tautos dvasios vedlys, grindė universalia krikščioniška triada: Meile, Tikėjimu ir Viltimi.

Įteikta 2002 m gruodžio mėn.

⁴⁰ *Aušra*, 1884, Nr. 5/6, p. 179.

⁴¹ K.Vanagėlis, Šauksmų aidas, *Aušra*, 1885, Nr. 7/8, p. 193.

⁴² A.Baranauskas, Raštai, t. 1, p. 160.

⁴³ Ten pat, p. 218.

⁴⁴ Ten pat, p. 278.

⁴⁵ *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, Vilnius: Sietynas, 1993, p. 16.

THE CHRISTIAN-NATIONAL CONSCIOUSNESS OF
ANTANAS BARANAUSKAS IN THE CONTEXT OF „AUŠRA“

Eglė Klimaitė-Keturakienė

Summary

The article looks at the creative works (mostly poems) of Antanas Baranauskas in the middle of the 19th c. as a form expressing Christian national consciousness with a spiritual structure close to the culture of Christianity in the Middle Ages.

In his works Baranauskas expressed the religious/philosophical idea of this culture that the highest truth is the redemption of a man's soul, and thus the fate of a nation depends on the will of God as well as the strength and morality of the nation's spirit. Baranauskas understood national reawakening to be the fostering of the Lithuanian peasant's spiritual culture, relying on the unity of the Catholic Church. The spiritual basis of the Lithuanian identity was Catholicism.

In the context of Polish-Lithuanian relations Baranauskas played the function of an intermediary for which the searches of Christian dialogue (sermons, hymns, rituals of the Catholic Church) fostering the Christian feeling of Lithuanian peasants through a distinctive esthetic consciousness were more important. One can say that the ties of Catholic and national consciousness for Baranauskas were determined by the czarist policies (Russification, spreading of the Orthodox faith) and the goal to strengthen the spiritual basis of the Catholic Church (which was denied by some of the writers in „Aušra“ such as Jonas Basanavičius). The complicated relations of Baranauskas with the publishers of „Aušra“, his non-involvement in the secular newspaper was determined by the views of the Catholic poet, the too great regard for the works of those writing for „Aušra“, and the lack of respect for the author of a text.

For Baranauskas, who combined God and Homeland in his literary works, national values could not be separated from the universal Christian values of Faith, Hope, and Charity.